

Uz prikaz Epiktetova *Priručnika*

U posljednjem broju časopisa *Prolegomena* na hrvatskom jeziku (6/1, 2007) objavljen je prikaz knjige *Epiktet: Priručnik* koju sam priredio i objavio 2006. godine. Polaskan sam činjenicom da je Nino Zubović vrlo pomno pročitao knjigu, ocijenio moj Uvod izvrsnim i dao pozitivnu opću ocjenu cijele knjige. Obradovalo me i to što sam iz njegova prikaza podosta naučio, uglavnom o jezičnoj razini mojega rada u koju se on kao filolog najbolje i razumije. Zubović je ukazao na nekoliko propusta, npr. *enkklisis* kao pogrešna transliteracija za grčko *ἐκκλισις*, prevođenje carske titule s “Cezar” umjesto s “car”, prijevod “djeca pišu tragedije” umjesto “djeca izvode predstave”. Također, Zubović je ponudio nekoliko kvalitetnih alternativnih rješenja, npr. “redatelj” umjesto “pisac” za grčko *διδάσκαλος*, ili rješenja o kojima bi vrijedilo razmisliti, npr. “prohereza” za *προαίρησις*. Međutim, ne mogu se oteti dojmu da se Zubović previše trudio pronaći nedostatke u mojoj knjizi, pa je tako iznio i niz kritičkih opaski koje smatram neutemeljenima.

Na str. 116 Zuboviću je nejasno zašto ja mislim da će nas u prvi mah začuditi stajalište da se još nije rodio sretan čovjek – utjelovljenje ideala stoičkog mudraca, jer je Zuboviću jasno da se “ideali *per definitionem* ne utjelovljuju”. Ja ne mislim da će nas na apriornim temeljima začuditi izolirana tvrdnja da ideal stoičkog mudraca nikada nije utjelovljen, nego konjunkcija tvrdnji da je jedino mudrac sretan i da se mudrac nikada nije rodio. Meni se i dalje čini da je to stajalište koje će većinu ljudi u prvi mah začuditi: naime, zašto bi netko slijedio stoički nauk ako nema izgleda da postane mudrac i stekne sreću? Uostalom, to stajalište bilo je izvor čuđenja i kritika još u antici.

Zubović sumnja u to da će se prijevod “spoznajnosni utisak” za *φαντασία καταληπτική* uvrijeziti, te za usporedbu nudi Nickelov recenčni njemački prijevod “richtige Vorstellung” (str. 116). Prvo, spomenuti Nickelov prijevod je prilično nesretan, jer “ispravan” (*richtig*) može biti i nekataleptički utisak. Kataleptički utisak ne samo što ispravno prikazuje predmet koji ga je proizveo, već to čini s takvom upečatljivošću da je mogućnost pogrešnog identificiranja tog predmeta isključena, pa stoga ta vrsta utiska predstavlja stoički kriterij spoznaje (*κατάληψις*). Prijevod “spoznajnosni utisak” uspijeva zadržati vezu između spoznaje i te vrste utiska: *φαντασία καταληπτική* jest takva vrsta utiska pristanak na koju donosi spoznaju. Drugo, u zbirci *Helenistička filozofija: Epikurovci, stoici*,

skeptici, koju sam priredio s Filipom Grgićem i Majom Hudoletnjak Grgić (KruZak, Zagreb, 2005), morali smo uvesti prijevodnu terminologiju za cijeli niz grčkih tehničkih izraza koji ili nikada nisu prevedeni na hrvatski ili su prevedeni izolirano i na nezadovoljavajući način. U svom izdanju Epikteta pridržavao sam se prijevodne terminologije uvedene u spomenutoj zbirci i na taj sam način pokušao doprinijeti njenoj uvriježenosti.

Na str. 118 Zubović me optužuje za brkanje stilskih registara jer “u pretežno kolokvijalan Epiktetov jezik” uvodim “učene latinizme koji su i sami nastali u pokušaju da se prevedu stoički logički termini: disjunkcija (τὸ διεξυγμένον), konjukcija (τὸ συμβεπλεγμένον), itd.” Ako postoji nekakvo brkanje stilskih registara, ono se nalazi u Epiktetovu izvorniku, jer stoička logička terminologija koju Epiktet mjestimice koristi zacijelo ne pripada njegovu “pretežno kolokvijalnom jeziku”. Upravo s ciljem da prenesem Epiktetov skok iz jednog registra u drugi, odlučio sam u pretežito kolokvijalni hrvatski jezik umetnuti “učene latinizme” koji se, usput da spomenem, mogu naći u Petrovićevu srednjoškolskom udžbeniku iz logike.

Na istoj stranici Zubović mi predbacuje što u bilj. 28 govorim o “alegoriji”, umjesto o metafori života kao predstave. Zubović vjerojatno znade da i metafora i alegorija imaju brojna određenja, kako u antičkim tako i u suvremenim književno-teorijskim raspravama, pa je tako jedno od meritornih određenja sljedeće: “Alegorija (...) se može shvatiti kao produžena metafora, tj. kao upotreba riječi u prenesenom smislu s tim što se pravi smisao otkriva tek ako određene pjesničke slike u cjelini zamijenimo pojmovima, ustanovivši tako na što se one zapravo odnose” (M. Solar, *Teorija književnosti*, Zagreb, 1989, str. 73–74). Da usporedba života s predstavom jest alegorija prema iznesenoj definiciji, slijedi odatle što se radi o produženoj metafori čiji se smisao otkriva uočavanjem pojmovnih odnosa s jedne i s druge strane figure: glumac u predstavi odgovara pojedincu u svijetu, redatelj odgovara bogu, pozornica odgovara čovjekovom okruženju, itd.

Moj pokušaj da Epikteta približim hrvatskom čitatelju prijevodom “Koliko košta salata? Recimo 5 kuna”, Zubović smatra nezadovoljavajućim iz dva razloga. Prvo, on je “interno anakron” jer je “navedeno rješenje odavno opovrgnula stvarnost na tržnici u pogledu vrijednosti” (str. 118). Zubović vjerojatno aludira na cijenu *kilograma* salate na domaćim tržnicama, dok ja smatram da Epiktet ne pita za cijenu određene mjere salate, nego za cijenu pojedine glavice salate. Možda Zubović voli one zbijene i teške glavice salate, no ja više volim one omanje koje koštaju 5 kuna. Drugo, Zubović ispravno primjećuje da se valute na određenom području znaju promijeniti, pa da bi stoga bilo bolje ostaviti “vječne” obole. Međutim, smatram da prosječni hrvatski čitatelj, za razliku od Zubovića,

nema niti približnu predodžbu o vrijednosti obola. Doduše, možda sam trebao anticipirati uvođenje eura u nas, no da sam napisao da salata košta 50 centi, Zubović bi me optužio za još jedan anglizam, a možda i za loš glazbeni ukus.

Nadalje, Zubović iznosi sljedeću opasku: “U primjeru ‘Sve su životinje po prirodi takve...’ (str. 67), na hrvatskome bi bilo bolje ‘svako živo biće’, budući da se grč. $\pi\acute{\alpha}\nu\ \zeta\acute{\omega}\nu$ ovdje odnosi i na ljude.” Prijevod koji Zubović predlaže nipošto nije bolji, i to iz dva razloga. Prvo, pojam živoga bića je preširok jer uključuje i biljke, dok ih pojam životinje ($\zeta\acute{\omega}\nu$) isključuje. Drugo, Zubovićeva opaska pokazuje kako on smatra da čovjek nije životinja. Međutim, ako je čovjek sisavac, a sisavci su rod životinja, kako je onda moguće da čovjek ne bude životinja? Je li Zubović zabravio Porfirijevu lekciju o odnosu vrste i roda? Ili je možda zaboravio da je čovjek sisavac? Vjerojatno ni jedno ni drugo, nego bez ikakvog teorijskog uporišta poistovjećuje životinju sa zvijeri (neracionalna smrtna životinja).

Na str. 119 Zubović ustvrđuje da “neka mjesta vape za lekturom”. Kao potkrepu za tu tvrdnju, on piše: “Indiferentne stvari ‘ne prave nikakvu razliku za ljudsku sreću’ (str. 3) umjesto ‘uopće nisu važne/presudne za ljudsku sreću’, kao što se obično prevodi anglizam *make difference*.” Možda je točno da se anglizam *to make a difference* često prevodi na hrvatski onako kako to veli Zubović, no ovdje on previda da u citiranoj rečenici dajem etimološko objašnjenje stoičkog pojma indiferentnih stvari ($\tau\grave{\alpha}\ \acute{\alpha}\delta\iota\alpha\phi\omicron\rho\acute{\alpha}$), zbog čega je bilo nužno upotrijebiti riječ “razlika” ($\delta\iota\alpha\phi\omicron\rho\acute{\alpha}$). Osim toga, prijevod za koji sam se odlučio nije baš toliko neobičan koliko bi Zubović htio i zasigurno nije nerazumljiv prosječnom hrvatskom govorniku. Samo kao primjer: izborni slogan Radimira Čačića tijekom proteklih parlamentarnih izbora – dakle poruka koja je svima morala biti jasna i razumljiva – glasio je “Jedan čovjek čini razliku”.

Nakon prigovora o idiosinkratičnoj upotrebi pridjeva “vrl” u jednini muškog roda, nalazi se sljedeća potkrepa dramatične tvrdnje o potrebi za lekturom: “U kazalu pojmova uz ‘uloge’ ne navodi se kao uz druge pojmove grčki termin ($\pi\rho\acute{\omicron}\sigma\omega\pi\alpha$, odn. *prosopa*) nego latinski ekvivalent ‘personae’.” Ovdje se ne radi ni o kakvom propustu. Ova stavka u kazalu referira na Panetijevu teoriju o četiri uloge izloženu u Uvodu (str. 21). Zbog toga je natuknica u množini. A natuknica je na latinskom zbog toga što Panetijevu teoriju o četiri uloge poznajemo iz Ciceronova spisa *De officiis*. Riječ $\pi\rho\acute{\omicron}\sigma\omega\pi\omicron\nu$ javlja se dvaput u Epiktetovu *Priručniku*, oba puta u jednini, i pri tome gotovo sigurno ne referira na neku od Panetijeve četiri uloge. To što sam Epiktetovu riječ $\pi\rho\acute{\omicron}\sigma\omega\pi\omicron\nu$, ali i riječ $\sigma\chi\acute{\epsilon}\sigma\iota\varsigma$ (“odnos”), u svom tumačenju povezao s Panetijevom teorijom o četiri uloge ne znači da sam ih identificirao, što bi sugerirala stavka u kazalu u onom obliku koji predlaže Zubović.

S obzirom da u potkrepu svoje tvrdnje kako “neka mjesta vape za lekturom” Zubović navodi još samo dvije tipografske pogreške, njegova mi se tvrdnja čini pretjeranom. Naravno da se greške potkradaju, čak i kad se radi o najpedantnijim autorima, najboljim slagarima i najpomnijim lektorima. Kao primjer može poslužiti činjenica da se i na nepunih pet stranica Zubovićeve vlastita prikaza nalazi čak sedam pogrešaka: str. 114, red 14 odozdo, stoji “‘vojnički bodež’ kojeg” umjesto “‘vojnički bodež’ koji”; str. 115, red 5 i 6 odozgo, naslov knjige nije stavljen u kurziv; str. 115 red 8 odozdo, ispuštena je točka nakon zatvorene zagrade; str. 118, red 11 odozgo, stoji “u pokušaju sa se” umjesto “u pokušaju da se”; str. 119, red 14 odozgo, stoji “*make difference*” umjesto “*make a difference*”; str. 119, red 18 odozgo, stoji “*prosopa*” umjesto “*prosôpa*” i riječ “*personae*” nije stavljena u kurziv. Pa ipak, kazati da Zubovićev prikaz stoga “vapi” za lekturom bilo bi neprimjereno. Baš kao što je neprimjereno u posljednjoj rečenici dovesti u pitanje inteligenciju osobe odgovorne za izbor slike na naslovnici kad se ostavlja mogućnost da je reprodukcija reljefa s motivom Herakla kojemu Atena pomaže nositi nebeski svod – “nasumično odabrana”. I nije se tom slikom “htjela uspostaviti nekakva analogija između Heraklova djela i opće nakane *Priručnika*”, kao što sugerira Zubović, nego između božice mudrosti koja Heraklu pomaže da izdrži u svojim naporima i poruke *Priručnika* odnosno stoičke filozofije općenito.

Iako sam, dakle, zahvalan Zuboviću na preporuci knjige i ukazanim propustima, malo sam zatečen njegovim nastojanjem da greške pronade i ondje gdje ih zapravo nema, što ostavlja dojam tendencioznosti.

Pavel Gregorić

Filozofski fakultet u Zagrebu – Odsjek za filozofiju
Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
pgregoric@ffzg.hr